

Ірина Розман
(Мукачєво, Україна)

ЩОДЕННИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІОГРАФІСТИКИ

Важливу роль у дослідженні педагогічних персоналій відіграють джерела особистого походження. Теорія і практика їхньої диференціації, аналізу, використання знайшли достатнє наукове обґрунтування, однак багато аспектів цієї проблеми залишаються предметом наукового дискурсу. Поділяємо ці джерела на дві групи: а) документи, видані офіційними органами (свідоцтва про народження, шлюб, освіту, облікові картки); б) мемуаристика, до якої, поряд зі спогадами, подорожніми нотатками, епістолярієм тощо, належить і щоденники. Їхня специфічна риса як науково-пізнавального ресурсу полягає в тому, що вони відображають розмаїття суспільних процесів, явищ, відносин через призму суб'єктивної позиції автора та рельєфно віддзеркалюють його світогляд і персональне бачення подій.

Методологія використання мемуаристики у дослідницькій діяльності опрацьовуються з позицій літературознавства (О. Галич, Е. Местергазі, В. Пустовіт, М. Федунь), історичного джерелознавства (С. Макарчук, М. Казьмирчук, О. Косенко, С. Павленко, О. Ясь), та історико-педагогічної науки (М. Анісов, Г. Белан, Л. Голубнича, Н. Дічек, Т. Завгородня, Д. Раскін, О. Петренко, Л. Смолінчук, О. Сухомлинська та ін.), психології (Н. Логінова), інших галузей знань. Однак, проблема використання щоденників як джерела вивчення педагогічних персоналій не стала предметом окремого дослідження.

Мета статті полягає у здійсненні вибірково-репрезентативного аналізу щоденників як джерела дослідження педагогічних персоналій та визначення з таких позицій їхнього інформаційно-пізнавального потенціалу.

Як засвідчує вибірко-репрезентативний аналіз (таблиця 1), щоденники мають різну інформативну цінність для історико-педагогічної біографістики. При їхньому використанні слід враховувати такі властивості і риси, як «автокомунікативність» (створювалися, як правило, не з метою оприлюднення, а для власного самоаналізу або обмеженого кола адресатів); єдність форми і структури, оперативність і системність викладу матеріалу (щоденна фіксація інформації із зазначенням дати, прив'язка поточної події до певного місця); стислість і фрагментарність викладу матеріалу. Відносно швидка передача думок та «мінімізація суб'єктивності» підвищує ступінь достовірності інформації, надає більшої відвертості враженням, почуттям, переживанням щоденникаря.

Вибірка опублікованих щоденників, що становлять інформативне джерело дослідження педагогічних персоналій

Автор	Назва твору	Період, який охоплюють
О. Русов	Хутор Робинзон под Шаповаловкою	Серп. – верес. 1878
О. Русов	Записки земского губернскогогласного	1898-1901
С. Русова	Щоденник	
С. Васильченко	Записки вчителя	1898-1905
І. Бажанський	Війна. Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника	31.8.1914 – 29.11.1917
І. Боберський	Щоденник	1918-1919
І. Блажкевич	Спогади	30.07.1914 – 4.10.1921
К. Малицька	«Остали тільки спомини...» (З сибірського щоденника).	1919-1917
Черемшина Марко	Щоденник	Листопад 1914 – січень 1915
Мошура О.	Щоденник	1928-1939

Як приклади відзначимо щоденники О. Русова, які розкривають фрагменти життєдіяльності діяча і його дружини С. Русової («Хутір Робинзон під Шаповалівкою» [7, с. 23-40]) та на рівні мікроісторії оповідають про «буденні шкільні справи» і культурно-освітню атмосферу провінції, де існували особливі відносини між українською інтелігенцією тощо («Записки земського губерньського гласного» [7, с. 65-130]).

Заслуговує на відзначення мемуаристика відомого письменника С. Васильченка (1878-1932), педагога за фахом і покликанням, який у своїй творчості приділив значну увагу проблемі вчительства. Для історико-педагогічної біографістики вона цікава з двох позицій. По-перше, його «Записки вчителя», інші нотатки, в яких автор, працюючи після закінчення вчительської семінарії в 1898-1905 рр. у сільських школах Київщини і Полтавщини, фіксував «свої учительські жалі та кривди», не мають властивих щоденникам рис (відсутні дати, чітка прив'язка до подій тощо), натомість містять притаманні спогадам розлогі оціночні характеристики. По-друге, виходячи за межі автобіографізму, вони образно і яскраво передають умови «темної сільської життя» і «тупої нікчемної роботи в школі», де молодий вчитель швидко деградує, що відповідним чином позначається на вихованні учнів. Такі глибокі соціально-психологічні рефлексії переплітаються зі спогадами про власне дитинство та описом безпросвітнього становища українського села на перетині ХІХ – ХХ ст. [4, с. 515-517].

Загальновідомим в історії світової мемуаристики є явище, коли періоди воєнного лихоліття спонукали сучасників до ведення щоденників. Чимало таких унікальних пам'яток за доби Першої світової війни залишили знані педагоги, письменники, громадські діячі, зокрема, І. Боберський, І. Блажкевич, К. Малицька, Марко Черемшина та ін. Для педагогічної науки і біографістики вони цікаві як джерела, що розкривають епізоди життєвого шляху та як унікальні пам'ятки, що ставлять українську мемуаристику в рівень із кращими європейськими зразками і мають важливе дидактично-виховне значення.

Про це свідчить авторитетна думка О. Огуя, упорядника праці І. Бажанського (1863-1933) «Війна. Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914 – 29.11.1917)». Порівнюючи її зі щоденником А. Барбюса «Вгонь», «Записками кавалериста» М. Гумільова, «Спогадами стороннього» С. Цвайга, вчений стверджує, що лише у творі цього сільського вчителя «можна побачити гіркоту тих, хто пережив війну» і ця гіркота не зіставна з рефлексіями багатьох мемуаристів зі світовим ім'ям [1, с. 7]. В «культурно-історичному відношенні [це] подвиг письменника» [1, с. 28], який регулярно хрометрував мозаїку суспільного життя містечка Вашківцях, біля Черемоша. Значущості цьому твору як історико-педагогічному джерелу додає той факт, що проблема розвитку національного шкільництва за воєнної доби залишається мало дослідженою, а І. Бажанський звертає на неї особливу увагу, адже 1917 р. був призначений повітовим інспектором українських шкіл [1].

За сучасної військово-політичної ситуації в Україні особливого національно-патріотичного звучання і пізнавального значення набуває праця «батька української руханки» І. Боберського «Щоденник, 1918-1919 рр.», який у рукописах зберігався в закордонних архівах, доки 1999 р. був віднайдений Ю. Мициком та опублікований у 2003 р. [3]. Її лейтмотив відображає афористичний епіграф: «Добра держава – це найкращий людський твір на землі. Кожний державлянин, неначе колісце в годиннику, має складно виконувати роботу, яка йому припала» [3, с. 9]. Актуальними видаються сформульовані щоденником, який був референтом пропаганди у Державному секретаріаті (міністерстві) військових справ ЗУНР, вимоги щодо додержання військової карності, вироблення у вояків довір'я до офіцерів та потреби органічного поєднання військово-патріотичного, морального і фізичного виховання. До цього закликають промовисті лаконізми: «[старшини] мусять посідати знання, розум, відвагу», бути прикладом для вояків; «Старайся бути сильнішим»; «Поготівля духа і тіла конечно [необхідне]»; «Здоровіший, розумніший, справніший перемагає» та ін. [3, с. 135]. Розуміючи, що «українці хиткі» в поведінці, тому не можуть самі на себе покладатися, автор спонукав до

самовиховання духа і тіла власним прикладом: щодня «рано мушу руханкувати», бо без цього м'язи мертвіють [3, с. 192].

«Щоденник» І. Боберського також проливає світло на маловідомі факти із життєдіяльності українських педагогів і просвітян. Приміром, у ньому фіксуються зв'язки із В. Пачовським, якого автор переконував здати докторат, стати вченим, викладачем та залучав до просвітницько-виховної роботи серед вояків шляхом написання «відозв» тощо [3, с. 107, 135],

Обмежуючись анонсуванням інших творів, які мають стати предметом спеціального дослідження з позицій історико-педагогічної науки (перші кроки у цьому напрямі засвідчує розвідка М. Федунь в освітньо-педагогічному часописі «Обрії» [8] та ін.). Автори щоденників (таблиця 1) у формі «внутрішнього діалогу», полеміки із собою або з уявним опонентом розкривають пов'язані з подіями воєнного лихоліття проблеми формування особистості, що переживає важкі часи сибірського заслання (педагог і громадська діячки К. Малицька (1872-1942) [5]); перебуває у нестерпних побутових умовах (письменник-просвітитель Марко Черемшина [9]); кристалізує силу волі всупереч усім викликам війни (дитяча письменниця І. Блажкевич (1886-1977) [2]) та ін. Необтяжені різними канонами й умовностями, вони пропонують суб'єктивні оцінки побаченого, пережитого та власні інтерпретації культурно-освітнього простору; розкривають світоглядні деформації різних верств населення, які й на межі фізичного виживання, не втрачали людської гідності, моральних чеснот, а кріпилися вірою в українську державу, пов'язуючи з нею своє майбутнє.

Щоденники письменників і педагогів часто ставали документальною основою для написання реалістичної поезії і прози. Таким прикладом слугують згадувані «Записки вчителя» С. Васильченка, які дали автобіографічне підґрунтя для написання циклу новел і оповідань, присвячених учительській праці («Вечеря», «З самого початку» та ін.).

У наскрізь автобіографічному, пронизаному глибоким психологізмом щоденнику поета і просвітницького подвижника О. Мошури (1909-1942) відображені складні ідейні шукання української молоді Галичини 30-х рр. ХХ ст. Автор на рівні «мікроісторії» дає унікальні свідчення про «буденну діяльність» «Просвіти», про життя у своїй «другій домівці» - Народному домі, про «невтомних друзів», які жертвовно працюють над просвітою «простого люду». Відтак, вони були відображені у поезіях «Легенда про «Просвіту», «Молодь у читальні» та ін. Одну з їхніх посвят «читальникам перегінським дівчатам і хлопцям» супроводжують віршовані рядки: «Я кров палкого серця оддав би до краплини; / За вас, свідомі друзі, я дам себе розп'ять» [6].

Отже, щоденник є цінним джерелом особового походження щодо дослідження як окремих педагогічних персоналій, так і розвитку освітньо-

виховних загалом. Використовуючи цей різновид мемуаристики, дослідник в особі історика педагогіки, біографа повинен володіти широкою ерудицією та належним рівнем джерелознавчої культури, зокрема розуміти змістові особливості різних жанрів мемуаристики, вміти застосовувати методи і прийоми їхнього критично-конструктивного аналізу. Це сприятиме більш ефективному, повному використанню потенціалу щоденників як своєрідних за формою та унікальних за змістом джерел інформації, що охоплюють широке коло процесів і явищ розвитку освіти, шкільництва та життєвого шляху педагогічних персоналій. Такий підхід до проблеми актуалізує підготовку в розрізі формування джерелознавчого напрямку історико-педагогічної науки спеціальних досліджень, які передбачатимуть комплексний структурно-функціональний аналіз різних видів мемуаристики й інших джерел особового походження.

Список використаних джерел

1. Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914 – 29.11.1917. / упоряд. О. Огуй., комент. В. Заполовського. Чернівці. Зелена Буковина, 2006. 234 с.
2. Блажкевич І. Спогади (30.07.1914 – 4.10.1921). *Дзвін*. № 5. С. 117-129.
3. Боберський І. Щоденник, 1918 – 1919 рр. / упоряд. Ю. А. Мицик. К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 260 с.
4. Васильченко С. В. Записки учителя. *Твори у 4 т.* К.: Академія наук УРСР. Т. 2. С. 515-517.
5. Малицька К. «Остали тільки спомини...» (З сибірського щоденника). Чом, чом, земле моя! *Сторінки життя і творчості Віри Лебедової*. Калуш, 1993. С. 20-27.
6. Мошура О. Тремтіння і пориви: поезії, щоденник: упоряд. Василь Костюк. Івано-Франківськ: Сифонія форте, 2008. – 124 с.
7. Русов О. О. Щоденники та спогади / упоряд., підготовка до друку, вступна стаття, коментарі О. Я. Рахна. Чернігів: ДеснаПоліграф, 2011. 320 с.
8. Федунь М. Національно-художні аспекти спогадів Марка Черемшини. *Обрії*. 2004. № 1. С. 74-78.
9. Черемшина Марко. Щоденник. (Листопад 1914 – січень 1915). Івано-Франківськ, Снятин: «ПрутПрінт», 2005. 42 с.